

Tizenharmadik regulára mely ez: Szokott néha találatni, hogy két különböző írások egymással teljességgel ellenkeznek és egyik a másikat rontani láttatik, mind addig míg harmadik írás bizonyosság jó elő közikben ki a kettőnek ellenkezését igaz valósággal szépen összegyalulja és megegyezteteti... pl. Exod. 19/3... Exod. 20/22... Deut. 4/36...”

Péchi e regulák lefordításával tanúbizonyoságot tett azoknak alkalmazása mellett is. Ez pedig, amint a szöveg egyes kitételeiből is kiderül, nem csupán filológiai érvényű — néha könnyebbitésért, néha nehezítésért —, hanem a vallási gyakorlat szabályainak mércéje. A hazai antitrinitárius fejlődés ezzel a motívummal záródik, utolsó állomásaként a háttérből előlép, formai és tartalmi vonatkozásokban egyaránt, a postbiblikus rabbinikus szemlélet.

Dán Róbert

Földi János plágiumvádja

Miller Jakab Ferdinánd, a Széchényi könyvtár első igazgatója — akinek könyvtárosi tevékenysége nem mondható teljesen folt nélkülinek¹ — mint budai cenzor kora számos híres írójával, tudósával levelezett. Levelezése 18 kötetet foglal el az OSzK kéziratgyűjteményében. Az alábbiakban közölni fogom az érdekesebbeket.

Földi János 1799-ben két levelet küldött a budai cenzornak. A polihisztor Miller ugyanis — bírálat végett — a tudós orvosnak küldte el ásványtanát.² Az élete alkonyán álló Földi ekkor már Hajdú kerületi főorvos,³ akit mint természettudóst külföldön is ismernek (az alábbi levélben is hivatkozik rá, hogy a jénai fizikai és ásványtani társaság tagja).

Az első levélben — huszonnyolc pontba foglalva, a lapszám és § megjelölésével — közli észrevételeit a szerzővel. Ugyanebben a levélben jelzi, hogy művének előszavát⁴ mellékelten elküldi Millernek; az utóirat azonban arról ad hírt, hogy erre már nem maradt ideje. Ez tehát a következő levélre vár.

Az első levél az OSzK kt. Quart. Lat. 781. sz. I. k., 161/a—164/b lapján, a második ugyanott a 165/a lapon található. Az elsőből a bevezető és befejező részt, a másodikat egész terjedelmében közlöm.

Viro Aestimatissimo Eruditissimo

Domino Jacobo de Miller AA. LL. et Philosophiae Doctori in J. co(mi)t(a)tu Bihariensi Tabulae Judicariae Assessorii Societatis Hungarico Transilvanicae Membro, in Regia Academia Magno-Váradensi Facultatis Juridicae Pro-seniori, Historiae Universalis et Statisticae P. P. O. et Librorum Revisori Regio,

Joannes Földi

Med. Dr. Ind. Districtus Librorum Oppidorum Hajdonicalium Phisicus Ordianarius, Societatis Physicae Jenensis, et Mineralis itidem Jenensis commembrum

S.

— Litteras Tuas mihi longe honorificentissimas, una cum Manuscripto *Introductionis* Tuae in Regnum Minerale Hungariae et Transsilvaniae submissas, paucos ante dies laetus et gratus accepi. Relegere Manuscriptum istud sacerrimi illico duxi esse officii. Et qui iudicio meo qualicumque Opusculum istud substernere dignatus es; hoc quoque perfungi me officio, muneri mei esse putavi, ut id pauxillis his ordinibus, bona Tua Venia, et sinceri mei candoris integritate Tibi declararem. Egregie sane Tu patrias, et loca nativa Corporum Mineralium tam Hungariae, quam et Transsilvaniae in hoc Libello connotas; neque scriptorem quemquam tam insigniter et copiose, ea, praecise ad haec Regna designantem hactenus mihi reperisse contigit: unde multum profecto exteris ad notitiam productorum Regni Hungariae et Transsilvaniae Libellum hunc collaturum, nullus dubito; eoque intuitu, Jenensibus eundem Eruditis subministrari et mereri iudico, et gratissimum, acceptissimumque fore spero.

Verum, concepta ex probata satis Tua erga me humanitate fiducia, nonnulla, nec forte inutilia, amicissime et candissime in aurem Tibi suggerenda habeo. [A kézirat itt hiányos Pau-

¹ V. WINDISCH ÉVA: Miller Jakab Ferdinánd múzeumi igazgató utolsó éve és az Országos Széchényi könyvtár. Bp. 1958. 349–368. (Klny. az OSzK évkönyvéből.)

² A szóban forgó munka tudomásom szerint nem jelent meg. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és művei. VIII. 1415–1423.

³ MIXICH LAJOS: Földi János. Bp. 1905. 11.

⁴ Lehetséges, hogy az 1801-ben megjelent állattanáról van szó. (Természeti história a Linné systémája szerint. I. csomó. Az állatok országa. Pozsony 1801. vő. SZINNYEI: i. m., III. 681.)

cula haec ea sunt, Vir mihi Aestimatissime, quae non certe disciplicendi, sed placendi potius, ulteriorem que Tuam erga me benevolentiam et favorem commerendi studio, candere amicissimo Tibi proponenda habui. Si iudicium Tuum convinci se de his patietur, et aliquo mixto haec, vel etiam plura immutaveris: propius sane ad hodiernos Exteros illos in hoc studio excellentes accedes; maiori Tua laude Opus hoc Tuum, quod revera Patriae illustrandae gratia meretur, Jenensibus exmittes, et longuis acerrimos Germaniae Censuram calamos effugies. Ego si responsum a Te impetravero, non Te sincero hoc meo iudicio offendisse reddar certior.

Interim amicissima Tua hac erga me fiducia, et benevolentia vltro mihi sese offerente, adnexam hanc meam Praefatiunculam (sese ipsam penitus explicantem) non iam qua Fautori, et Amico, verum qua Librorum Revisori Regio Tibi submitto, Tuam exspectaturus Symbolam. Opus hoc Simoni Petro Weber Typographo Poseniensi, in fine mensis Aprilis a. c. iam tradidi; tradidit is quoque illico Revisori Regio, inde sine nota vlla sibi iam redditum. Sed Praefationem hanc nunc dein serius transmisi, exspectatione dubius, qualiter et ea Censuram transeat. — Tu sincero fungens honore, Tuum acque humillime expeto iudicium. Si in transmittendo opere ad Jenensibus vltius opera mea vti velis, lubens hoc quoque spondeo. His expetitis Favoribus Tuis recommendatus iugi cum observantia maneo.

qui supra.

Dabam Hadházi die
2^a (?) Septembris 1799.

P. S. Propter celeritatem occasionis Praefationem istam in fine Litterarum mearum memoratam nunc adnectare non potui. Dabo operam vt data occasione, quantocius fide hac me absolvam.

Domine Doctissime!

Quod in proximis nuper Litteris Tibi promiseram, sed ob celeritatem nactae illius occasionis invitus eotum omiseram, id nunc fidelissime praesto. Mitto Tibi Praefatiunculam Libelli, tam Titulo, quam et paucis his ordinibus semet Tibi declaraturam, Tuo, qua Librorum Revisionis Regii, iudicio penitus substratam. Quodsi non etiam qua publicus Censor, sed qua Eruditus, qua Fautor et Benevolus, mihi in his libere omnia manifestaveris, paucissimis que me lineolis notum reddideris; habebis me eo strictius in perpetuum devinctissimum. Ceaterum Tui observantissimus iugi cum observantia persevero

Signatus Hadházi die 19. Sept(embris)

1799.

Joannes Földi,
Med. Doct. et I. Distr. Libe-
Oppidor(um) Hajdoni(ensium)
Physicus Ordin(arius).

Az első levél legérdekesebb — a plágiumvádát tartalmazó — része lapalji jegyzetben olvasható a 162/ab lapon. A levélben Piller Mátyás jezsuita atya számos kiadásban megjelent háromkötetes munkájára (ELEMENTA HISTORIAE NATURALIS in usum Scholarum Grammaticarum et Gymnasiorum Per Regnum Hungariae et Provincias Eidem Adnexas. Budae, Typis Regiae Universitatis. Anno 1780—1781. (Az első két kötet 1781-ből, a harmadik 1780-ból való.) Prostant Budae, et Tyrnaviae, ab 8 XI.⁶ hivatkozik, s ehhez a következő észrevételt fűzi:

NB. In Praelectionibus suis praepimis non in memorato Libello, quas Pilleri Praelectiones de Verbo ad verbum in Hung. transposuit, et edidit Samuel Zay in 8. Komarome 1791. sub titulo. *Magyar Mineralogia, avagy az Ásványokról való Tudomány. Komárom Weber Simon Péter* . . . etc. 1791. non tamen manifestata *Versione*, quae Praelectiones iisdem verbis apud me leguntur Latine. Vertere est laudabile, dissimulare fontes, — viderint alii!

Kérdés, milyen ember volt Zay Sámuel és mennyire helytálló a plágiumvád?

Zay Sámuel 1794-ig Kecskemét köztisztviselőben álló orvosa, 1795-től Komárom megye tisztiorvosa, a Péczeli József körül megalakult Komáromi Tudós Társaság tagja. Orvosdoktori oklevelét 1788-ban nyerte el, tehát Földivel egykorú volt (Zay azonban a pesti egyetemen végzett).⁶ Nem lehetetlen, hogy személyesen ismerték egymást.

Előszavában Zay nagy tisztelettel emlékezik meg Pillerről, egykori professzoráról. Az ásvány szóról mint terminus technicusról a következőket írja:

⁶Többi általam a Zay fordításával összehasonlított és az előbbivel azonos című kiadása: Budae, Anno MDCCLXXVIII; Budae, Anno MDCCLXXIX. (az ásványtani rész 1780-ban jelent meg); Budae, Anno MDCCLXXXI. (az ásványtani rész 1780-ban jelent meg). Ezek a kiadások azonosak, eltérés csakis tipográfiai szempontból van köztük.

⁷SZINYEI: I. m. XIV. 1757. és HORVÁTH ENDRE: Péczeli József görög fordításban. EPhK 1937. 364—365. (Zay műve megtalálható Zavirász György tudós kereskedőnek, a korabeli magyarországi görögség egyik vezéraljának könyvtárában.)

„Ezen Deák szót pedig *minerale*, melyet mások *fossilének* is mondanak, semmi illendőbb szóval ki nem tehettem, mint az *ásvány* nevezettel. Ezek szerint ne tsudálkozzál hát rajta érdemes Olvasó, midőn ezen munkába látod, hogy ezen Deák szóllásnak formája, *Regnum minerale*, Ásványok világának iratik magyarul. Az ásványoknak ezen Világát, ama boldog emlékeztető T. Pater Piller Mátyás, a' Pesti Királyi Mindenességbe Természet Historiáját nagy haszonnal tanító tudós Professor Úr tanítása szerint, (kinek nem tsak tanításait hallgattam, hanem Természet' Tárházát tsak nem szinte haláláig, mely énnékem negyed fél esztendő, tulajdon út mutatása szerint látogattam) a' földbe fel találtató, de egymástól vilósággal természetl különböző testekre nézve négy Szakaszokra osztottam-fel.”

Ezek szerint Földi első vádjá, a „dissimulare fontes”, nem állja meg a helyét.

Hogyan áll a dolog a „szó szerinti” fordítás tekintetében?

Tudományos munkáról lévén szó, egészen természetes, hogy a meghatározások többé-kevésbé egyeznek. Zay fordítása azonban még ezekben a részletekben is eltér forrásától. A következő részlet világos képet ad arról, hogy Zay, Piller meghatározásait alapul véve, azoknak egy-egy kifejezését nem fordítja le, másrészt lényeges többlettel gyarapítja.

Historia naturalis illa disciplina dicitur, quae docet corpora per notas iidem constanter inhaerentes a se invicem discernere, atque singulorum proprietates investigare, ut sciamus denique, quatenus possimus in usus nostros vertere; quibus debeamus, tamquam noxiis, abstinere. Porro disciplina haec corpora duntaxat complectitur naturalia, quae scilicet in globo nostro terrestri sine ullo artis adminiculo existunt, quibus proinde arte effecta accenseri haud debent. (Piller, 1781-i kiadás, 8.)

Természet' historiájának az a' tudomány nevezetik, a'melly a' természeti dolgokat nem tsak az ő belső tulajdonságaira nézve esmérleti meg velünk, hanem még azoknak hasznait is, mellyek vagy egyenként magoktól, vagy másokkal való egyesülés által háramlanak reánk, előnkbe adja.

Természeti testeknek pedig azokat nevezük, a'melyleket abba az állapotba a'mellybe találatnak maga a' természet, és nem a' mesterség helyhetett. Ellenbe *mesterséggel* készültek mind azok, a'melylek emberi ész és munka által lettek. (1—2. — Még két mondat a testek változó és állandó tulajdonságairól.)

A következő egyező rész a „természeti testek” három csoportba való osztályozásáról szól (9., ill. 3. l.); Piller bevezetése még három lapon át folytatódik, míg a Zayé egy hatsoros mondatl befjeződik (a növény- és állatvilág közti különbségről).

A részletes tárgyalásban Zay még inkább eltér forrásától. A *Földek világának* (Regnum minerale) bevezető része pl. Piller rendszerét követi, de sem ez, sem a továbbiakban általános jellemzésül szolgáló rész nem található meg szó szerint Pillernél. Zay forráshasználatának egyik jellemző példája a mű második szakasza, A' *tűz-kapós* vagy *Fel-gyúladó testekről* (De corporis Phlogisticis) szóló fejezet. A definíció itt is egyezik, az osztály felosztása is (1. Sulphura (= kén-kő), 2. Bitumina (= Enyvek), 3. Sebum minerale (= Fejér enyv vagy Föld Faggyú), — de a negyedik csoportot (Mineram Mercurii phlogisticam) már nem veszi hozzá Zay. Lásuk a kén tárgyalását, amely Pillernél a szóban forgó fejezet negyedik bekezdése; Zay új fejezetet kezd vele.

Sulphur a reliquis phlogisticis hisce se distinguit: 1° facillime omnium flammam concipit, ardetque flamma debili, caerulea, nec fumum, nec fuliginem causante, siquidem sulphur purum sit. 2° odore est, cum ardet, acutissimo proprio, et pene suffocante; 3° unit se cum alcali fixo, et cum eodem corpus constituit, quod *hepar sulphuris* nominamus: 4° cum sulphur non aliud sit, quam phlogiston acido vitricolico intime copulatum, in sulphuris combustione hoc acidum semper obtinere potest. (19.)

Kén-kőnek (sulphur) nevezük azt a' tűz-kapós testet, a'melly lször. Igen könnyen tüzet kap, úgy hogy a'melly tűzbe még a' puskapor lángot nem vét, már az meggyulad. 2szor. Kék lánggal ég, de a'melly sem füstöt nem bortsát, sem pedig hamvat maga után nem hágy. 3szor. Midőn ég, igen hathatós, és szinte meg-fojtó szagot bortsát. 4szor. Midőn émszertetik, el-válk tőle egy része, a' Gálitz-savanyúság leg-tisztább formába, mellyet a' Kémiásoknak (Chemicorum) arra a' végre rendelt edényei által meg-lehet fogni. 5ször. Két annyi állandó lúg-sóval öszve olvasztván lészen belőle bűdös-kő máj (hepar sulphuris) melly úgy nevezetik az ő barna vörös színéről,

melly a' tűztől segítettén, majd minden értz nemeket és a' földek közzül is némelyeket meg-olvaszt, a' szaga olyan mint a' meg-veszett tojásnak. Még ez a' tulajdonsága is vagyion, hogy ha az aranyat általa meg-olvasztják, és osztán a' vízbe töltik, a' vízbe az arannyal együtt, mint a' só egytve olvadva fenn marad. Innen Stáhl azt állítja, hogy Móses az arany borjút ilyen módon itatta-meg a' Pusztába bálványozott Izráellel. (39—40.)

A kén tárgyalása Zaynál csaknem 8 lapra terjed, míg Pillernél nem egészen kettőre; az enyveké 31 lapot foglal el, míg Pillernél hat és felet! A meghatározásokat s a testek tulajdonságainak leírását azonban általában Pillertől veszi át; ugyanakkor több lelőhelyet nevez meg, mint forrása.

Az idézett részletek tanúsága szerint nyilvánvaló, hogy a plágiumvád alaptalan.

Földi János a természettudomány magyar nyelven való tanításáért szállt síkra.⁷ Érthetetlen tehát, hogy nem értékeli pályatársának az ásványtani magyar terminológia megteremtésére irányuló törekvését. E terminusok javarészt maga alkotta, pl. az idézettek kivül: *föld Balsam* (Naphta), *kőolaj* (Petroleum), *kulimáz vagy Szekérkenő* (Maltha), *Hegy-Szurok* (Pix montana); igaz, hogy nem teljesen következetes: az előljáró beszédben minerale: *ásvány*, regnum minerale: *ásványok világa*; a részletes tárgyalásban azonban már „földek világa” szerepel. Ugyancsak az előljáró beszédben említi, hogy a geometriai terminusokat Dugonics művéből vette át (pl. Rhombus = pais, Conus = tsuts, Sphaera = gömb, stb.) Így tehát még a szóhasználatban sem titkolta el forrását!

May István

Milton Elvesztett paradicsom-a Magyarországon

Milton eposza a XVIII. század közepén kezdi meg diadalútját. Milont a század elején Joseph Addison (1672—1719) fedezi fel és az ő munkássága nyomán ismerkedik meg Európa Milton remekével. Őrá hivatkozik Bessenyei Sándor is, aki több, mint 170 éve, hogy „a szőke Tisza' Szigetes kebelénn . . . Kilinitz nevű Szitetetskénn . . . Szabolts Vármegyében a Paszabi kies vidékenn”¹ „rousseau magányban . . . édes anyanyelvünkhöz idomította Milton teljes elvesztett és visszanyert paradicsomának komor és fenséges sorait, a gárdista köre utolsó haditetteként.”²

A német nyelvterületen is jelentős mértékben hatott ebben az időben az eposz.³ Többen lefordítják. Jellemző, hogy Bodmer 1732-ben megjelent fordítása még ebben az évszázadban hat kiadást ért meg (1732., 1742., 1754., 1759., 1768., 1780.), de legjelentősebb emléke a német Milton-kultusznak Klopstock *Messiasa* (1748.).

Bécs irodalmi élete, — hol legjeledebbébb íróink, a testőrök éltek, — kivétel. Ide is hamar elérkezett Milton híre, de mivel a császárváros Josef von Sonnenfels (1732—1817) hatására a a franciás, klasszicista ízlést követte, így Milont, — kinek neve az ezzel szembenálló új, a preromantika eszménye felé közeledő irodalmárok jelszava volt, — és az angol irodalmat meglehetősen gyanakodva fogadták.⁴ A század 80-as éveiben változik a helyzet. II. József alatt egyre szorosabbak lesznek Anglia és Bécs politikai kapcsolatai. Az angol születésű Taube Frigyes Vilmos (1728—1778) özvegye megalapítja Bécsben az angol irodalmi klubot. Irodalmunk szempontjából különösen a Theresianum tanárának, M. C. Denis-nek (1729—1800) Milton-rajongása jelentős, aki a nagy költőt Klopstockkal együtt Herkules oszlopainak szokta nevezni.⁵ Bécs és London egyre szorosabbá váló kapcsolatai erősítik a magyar érdeklődést Anglia iránt. Bécs közvetítt irodalmunk felé Pope, Young, Shakespeare művei mellett Milont is. Egy kedves epizód a Bécsben kibontakozó magyar Milton-kultusszal kapcsolatban, hogy Mednyánszky Jánost (1747—1833), ki 1767-től volt a Theresianum növendéke, társai Miltonnak nevezték, kinek nagy eposzát szüntelenül olvasta és magánál hordotta.⁶

¹ MIXICH: i. m. 71.

² Bessenyei Sándor I. kiad. Kassa 1796. „Az olvasóhoz”.

³ TARNAI ANDOR: A deákos klasszicizmus és a Milton-vita. ItK 1959. 73.

⁴ ENRICO PIZZO: Miltons Verlorne Paradies im deutschen Urtheile des 18. Jahrhunderts. Berlin 1914.

⁵ NAGL-ZEIDLER: Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte. II. 324—326. FÉST SÁNDOR: Angol irod. hatások . . . (Bp. 1917.) 32.

⁶ NAGL-ZEIDLER: i. m. II. 45., 324—326. FÉST S.: i. m. 37.

⁷ SZINYI J.: M. I. VIII. 984.